

KŐSZEGHY PÉTER

Kölcsönös játék

*Konfliktus és kibékülés – válogatás
a Főapátság grafikai gyűjteményéből*

A 2018-as esztendő Pannonhalmán a kibékülés éve. Petneki Áron professzor úr, a kiállítás kurátora, e gondolat köré csoportosította a metszeteket.

Egy rövid megnyitó beszédben nem tudnám a felvetett kérdéseket képekre lebontva körbejárni; úgy vélem, ez a feladat majd a szakszerű tárlatvezetésre vár. Mindössze a metszetről mint olyanról és a metszetek üzenetéről mondanék pár szót.

A metszet nem rajzolt, nem megfestett, hanem bevésett múlt. Vésés vagy maratás – más lehetőség nincs. Időtálló. És sokszorosított múlt. A fényképezés feltalálása óta ugyan a festmény vagy a rajz is sokszorosítható, de ez nem ugyanaz. Gót vagy neogót – nagy különbség. A metszetnek viszont leglényege, hogy nem egyedi. Éppen ezért nemigen lehet esetleges, kevéssé van helye az improvizációnak, a túlzott egyénieskedésnek: lehetőleg tanulságosnak és könnyen érthetőnek kell lennie, lett légyen alkotója hírneves művész vagy szinte névtelen iparos.

A metszetek és a festmények között kölcsönös játék van: gyakran festményekről készülnek metszetek és viszont. A metszetek a festményből kivonatként őriznek mozdulatsorokat, kompozíciókat, esetenként időben tovább, mint a festmények. Több száz év alatt a festmény ugyanis pusztul, jól-rosszul restaurálják, sokszor már alig van köze az eredetihez, ezzel szemben a metszet legfeljebb sárgul egy kicsit, de alapvetően nem változik. Nem véletlenül használtam a *kölcsönös játék* kifejezést. Ugyanis a festményről készült metszet kinyomtatva – szükségszerűen – annak tükörképe lesz. Kivéve, ha a metsző kifejezetten törekszik az

---

Elhangzott a megnyitón, 2018. szeptember 7-én, Pannonhalmán. A kiállítás megtekinthető 2019. március 17-éig.

oldalhelyességre, ez azonban leginkább csak a 18–19. századtól figyelhető meg. Mi van akkor, ha a festményről metszet készül, s erről a metszetről festmény?

Jacopo Tintoretto hosszú élete során többször is megfestette a *Krisztus és a házasságtörő asszony* történetét; a Drezdában őrzött kompozíciót alig harminc évesen, 1547-ben alkotta.¹ Az Esterházy-gyűjteményben is van egy Tintoretto műhelyében készültnek mondott, azonos című olajkép. Több kéz munkája, s mivel az előbbi tükörképe, igen valószínű, hogy előképe egy metszet volt, azaz (szemben egyes művészettörténészek állításával) valószínűtlen, hogy Tintoretto műhelyében készült volna. A metszetek közül a 18. század vége felé készült Jakob Adam Mansfeld és Sebastian Mansfeld műve, amely e kiállításon is látható. Eltorzítja ugyan Tintoretto művét, de oldalhelyes, holott előképe valószínűleg hitelesen őrizte meg. A metszet műfaja hangsúlyozza az arc mindenkori végtelen fontosságát.

Talán még gyakoribb, hogy metszetről készül festmény: a metszet a portré-fénykép elődje, a 17–18. századi nagy családi galériák többnyire a korábbi metszetekről készült olajképekből álltak. Egy ismeretlen metszetnek köszönhetjük például a Balassi Bálintról készült egyetlen olyan festményt is, amely vonásait vélhetőleg hitelesen őrizte meg. A metszet műfaja hangsúlyozza az arc mindenkori végtelen fontosságát.

A metszet – főképpen a sokszorosíthatóság következményeként – nem olyan értékes. A 17. századi metszetek – néhány kivétellel – kb. 6000–10 000 forintos áron vásárolhatók az interneten. Ám éppen ezért – *másképpen értékesek*. Nem az arisztokrácia – lett legyen az 16. századi főúr vagy 21. századi üzletember – féltve őrzött, napjainkban milliókra biztosított vagyontárgyai, hanem hozzánk beszélők, mindenki, szinte mindenki által elérhetők. Egyfajta folklór, populáris regiszter. Ugyanakkor *sajátos folklór* ez, nem éppen *Biblia Pauperum*, hiszen a metszeteket kísérő szövegek, ha vannak, gyakorta latin nyelvűek. Egyszerű kérdéseket intéznek hozzánk, ám ezekre nem is olyan könnyű válaszolni. *E kérdések meghallása – vélem én – a kiállítás egyik célja.*

Egy itt is kiállított 18. századi metszeten a halott Ábelt siratják szülei, Éva és Ádám. *Prima mors, primi parentes, primus luctus*. Az első halál, az első szülők, az első gyász. Carlo Antonio Porporati metszete (1776) Adrian van der Werff festménye (1699)² nyomán

- 1 Robusti, Jacopo: *Krisztus és a házasságtörő nő*, festmény, olaj, vászon, 189 x 355 cm; Drezda, Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Alte Meister, ltsz. Gal.-Nr. 270 A. A most kiállított pannonthalmi metszet előképéül valószínűleg a drezdai királyi képtárról készült, Carl Heinrich von Heineken által kiadott sorozat (*Recueil d'estampes d'après les plus célèbres tableaux de la Galerie Royale de Dresde*, 1753–1757) egyik lapja, Marcello Bacciarelli és Philipp Andreas Kilian munkája szolgált. Adam és Sebastian Mansfeld rézmetszete jelentősen leegyszerűsítette a kompozíciót.
- 2 Olaj, deszka, 42 x 34 cm; ma a torinói Galleria Sabauda tulajdona. A műről lásd: Gaehthgens, Barbara: *Adriaen van der Werff 1659–1722*, München, Deutscher Kunstverlag, 1987, 278.

készült, s mindenben megfelel a témától elvárt követelményeknek. Ábel jóképű fiatalember, sem bajusza, sem szakálla, Ádám megletebb férfiúhoz illően dús arcszőrzzel rendelkezik, nyitott szájából nyilván jajveszékelés, esetleg ima szólhat, kezét tördeli vagy imára fonja. Éva igen vonzó hölgy, formás, meztelen keblekkel, a póz ugyanaz, mint férjéé: nyitott száj, összefonódott kéz. Miért részletezem mindezt? Hogy felhívjam rá a figyelmet: a kép *szentimentális*. Negyed évezrede Dürer metszete – Káin megöli Ábelt – még *brutális*: egy hulladaraboló baltás gyilkost ábrázol.³ Bűnre és megbocsátásra is mindig ráarakódik a kor. S nem megkerülhető a kérdés: a mi korunk hogyan siratná Ábelt? Nyitva lenne-e Ádám és Éva szája? Másképp fogalmazva: tudunk-e még sikoltozni vagy/és imádkozni? Nem inkább elfojtás? Hogyan gyászolunk? Tudunk-e még így – egyáltalán?

Éva és Ádám evett az almából: kiűzettek a Paradicsomból. Az első ember visszautasította az Isten által neki és utódainak fölkinált kegyelmi rendet. A halál – mind a fizikai, mind a lelki – az összülők bűnének következménye. (Sir 25,24 és a Bölcs 2,23). De miképpen Ádám bűne az egész emberiségre halált hozott, azonképpen Krisztus a megváltás által a megigazulást és az életet hozta.

Azaz az ember egyrészt Ádám, másrészt Krisztus. Bűn-elkövető és megbocsátást adó. Van köznapi és felsőbbrendű igazságosság. A köznapi a bankoké: adós, fizess! A felsőbbrendű az igaz emberé: szeretlek, ezért én fizetek helyetted. Ma, itt és most, melyiket valljuk?

Mindig, minden megbocsátható? Őszinte bűnbánat gyakorlása után – igen, legalábbis a keresztény vallás ezt tanítja. Ám ettől a múlt nem változik. Nincs olyan ember, aki ne vétkezne. De, ismétlem: a múltat, a megtörténtet nem lehet megváltoztatni. Aquinói Szent Tamás szerint a Mindenható még egy nem szűz hölgyet is képes visszahelyezni lányi állapotába, mind erkölcsi, mind fiziológiai vonatkozásban. De Aquinói szerint még Isten sem teheti meg nem történtté, ami megtörtént. Ez megsértené az idő törvényét. A megtörtént nem relativizálható, ugyanezért, az egy múlt miatt. Megbocsátani embertársunknak – ez az ember dolga, szándékosan nem használtam a keresztény jelzőt, *minden ember* dolga. De akinek megbocsátottak, tudván tudnia kell: a bűn nem másítható meg – csak megbocsátható.

Hiszen egy bűn mindig hármas irányultságú: irányul embertársam ellen, az Isten ellen (ateista megfogalmazásban mondhatjuk erkölcsi világrendnek), s önmagam ellen. Mert megváltozom, büntelenből bűnössé leszek.

3 Dürer, Albrecht: *Káin megöli Ábelt*, fametszet, 1511, B. 10., Hollstein VII 97.106. Vö. Bell, Laura, Affekt vs. Vorsatz. Zur Darstellungstradition des Brudermordes, *MachtKunst. Reader zum Master-Workshop des Kunsthistorischen Instituts*. Red.: Ninja Elisa Felske, Antje Sterner, Ann-Kathrin Täuber, Köln, Universität zu Köln, 2013. 11–13.

És éppen ezért még az ősellenséggel is könnyebb kibékülni, mint önmagunkkal. Kibékülés – ez ugyanaz, mint a megbocsátás? Én így értelmezem. Nyilvánosan többnyire a mások vétkeiről beszélünk, a másikat hibáztatjuk. Pedig határhelyzetekben, mondjuk: a halál előtt, a saját vétkeink, többek közt meg nem bocsátásaink tolulnak egymásra; minden más: végtelenül érdektelen.

A bajor szentek életrajzait összegyűjtő *Bavaria Sancta* első kiadásából (1615) való az a metszet, amelyen a kiátkozott V. Henrik császárt Boldog Erminold bencés apát nem engedi be a monostorba.⁴ (A példa nyilván a kereszténységért egyébként oly sokat tevő Theodosius császár kitiltása Isten házából, Szent Ambrus híres cselekedete.) A kép előterében katonák, az erőszak jelképei. Szinte az egész bal oldalt uralja az egyik hadi sisakos képe és izmos fenéke, középen – távlati kicsinyedésben – a császár, vele szemben, jobbra az apát, az utóbbi magasabb (hála a kolostor lépcsőjének), feje fölött glória. A kezek beszélnek: a császár kinyújtott keze mintha meg akarna ragadni valamit, az apát felemelt tenyere egyértelműen a tiltás. Közvetlenül a császár mellett egy püspök (legalábbis süvege erre vall), lefelé kókadó tenyérrel, maga a bizonytalanság. Ha nem tudnánk, akkor is ki lehet találni: Rafael Sadeler egy történelmi festményt (Matthias Kager művét) metszett rázbe. Ha még azt is tudjuk, hogy Erminoldot, Prüfening apátját saját szerzetestársai túlzott szigorúságáért 1121. január 7-én egy fatuskóval agyonverték – újabb kérdés merül fel. Persze, Erminold a boldoggá avatott, a gaz szerzetesek pedig gyilkosok. De vajon nincs-e felelősségünk az ellenünk vétkezők vétkeiben? Mennyiben váltjuk ki mi a bűnt? *A bűn kiprovokálása nem bűn?*

Peter Krafft színpompás olajképéről – *Zrínyi Miklós kirohanása Szigetvárból* (1825) – Franz Xaver Stöber készített metszetet, még hozzá oldalhelyeset. Ez a metszet és körülményei jól példázzák a magyar politikusok egykori (és tegyük hozzá: mai) történelmi gondolkodását. Krafft képe József nádor, illetve a magyar országgyűlés megrendelésére készült, közadakozásból. Kazinczy Ferenc rosszalotta, hogy Krafft a két Zrínyi, a költő és a hadvezér képmását felcserélte. Azt is kifogásolta, hogy Krafft lóra ültette hősét, noha a források egyöntetűen gyalogos kitörésről szólnak.⁵ A festő alapos stúdiumaira hivatkozva utasította vissza a kritikát. A kép népszerűségét jelzi, hogy a kompozíciót még

- 4 Rader, Matthäus S. J.: *Bavaria Sancta, Maximiliani Serenissimi Principis Comitiss Palatini Rheni, utriusque Bavariae ducis, auspiciis coepta, descripta eidemque nuncupata*. T. 1–3. Monachii, Raphael Sadeler, 1615.
- 5 A Kazinczy-által kifogásolt két Zrínyi-portré felcsereléséről lásd: Papp Júlia: *Illusztrátorok, írók és könyvkiadók kapcsolata Bécsben és Pest-Budán a 18–19. század fordulóján* – Blaschke János rézmetsző munkásságának tükrében, *Magyar Könyvszemle*, 2008/2. 157. <https://core.ac.uk/download/pdf/45272314.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 8.) Kazinczy idevonatkozó szövegének közzlése: Esztegár László: Kazinczy és Krafft Péter Zrínyi-képe, *Művészet*, 1905/1. 64–67.

óráképeken is felhasználták, s hogy maga Kazinczy, beletörődve a változtathatatlanba, később dicshimnuszot zengett róla.

Krafft a monumentális képet Bécsben festette, ám nem volt a kép nagyságához megfelelő méretű helyisége, ezért a bécsi magyar királyi testőrség palotájában állította fel ideiglenes műtermét. A fiatal Moritz von Schwind itt láthatta, el is készítette e témában a festménnyel egyidejűleg egy rajzot, amelyen a hagyományoknak megfelelően Zrínyit gyalogosan ábrázolta.⁶ Krafft és Schwind képe között sok a megfelelés, nyilvánvaló, hogy Schwindre Krafft képe hatott. Majd ennek alapján készült Schwind és Kriehuber közös munkája, a Zrínyi kirohanását ábrázoló, ritkaságszámba menő litográfia.

Franz Stöber metszete rendkívül sikeressé lett: új, immár magyar nyelvű feliratokkal 1877-ben a Magyarországi Képzőművészeti Társulat is kiadta prémiumlapként tagjainak.

A kép érdekessége – a festményé és a metszeté egyaránt –, hogy a fegyveres vitézek között *nő is van*. És, most már bevallhatom, ezért is említettem a kiállítotton kívül a többi metszetet, festményt: mert *mindegyiken ott a nő!* De hol? *Cherchez la femme!* Tessék megkeresni a metszeten...

A hagyomány szerint a szigetvári hősök a végső kirohanás előtt leöldösték feleségüket, lányaikat, nőrokonukat. Inkább a halál, mint hogy az ellen meggyalázza őket. De volt egy vitéz, aki inkább páncélba öltöztette feleségét, így ő török kéztől halhatott meg.⁷ Lehet, hogy az egészből egy szó sem igaz, hiteles történelmi forrásaink erről nincsenek. De egy bizonyos: iszonyúan nagy a különbség – legalábbis számomra – szeretteim meggyilkolása vagy bármilyen mérvű – szükségszerű, nem választott – veszélynek kitevése között. Ez a nagyon másfajta megbékélés a sorssal szüremkedik be az említett összes festménybe, metszetbe; korábban, például Krafft 1821-ben készített képén (amelyen Zrínyi gyalogosan rohan), nincsenek nők. (A művészettörténet számára sem voltak. Peter Krafft reprezentatív festménye a korszak egyik leg többet elemzett alkotása, ám a vitéz nőre csak 2016-ban figyelte fel a gender-kutatás! Merthogy tudatosan elkezdték keresni a nőt. Ha nem keressük – nincs.) Valószínű, hogy a történelmi valósághoz közelebb állt az 1821-es festmény. Az irodalmi

6 Schwind, Moritz von – Josef Kriehuber: *Zrínyi kirohanása*, litográfia, 365 x 465 mm. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 10.630. Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem – Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17. és szeptember 24. között. MNG, Budapest, 2000, 531. Kat. sz. IX-3. (Sinkó Katalin szócikke).

7 Christian Schesaeus a *Ruinae Pannonicae libri quatuor* (1571, Wittenberg) című művének melléklete a három könyvből álló, hexameterben készült költemény: *Historia de bello Pannonico Solymani imperatoris Turcarum ultimo, Julae et Zigetihí expugnationem continens*. Ebben elsőként írja le a történetet, amelynek valószínűleg egy ismeretlen magyar históriás ének volt a forrása.

forrásokot⁸ felhasználó, nő-eszményiesítő ábrázolások a későbbiek. Ám lett légyenek ezek történelemhamisítók, a nő-vitéz kérdésben minket se érdekeljen a történelmi való. Ha egy szörnyűség elkerülhetetlen, az egyetlen vitéz választotta egyetlen út van: szembeszállni vele. A nőgyilkosság nem csak önmagában bűn, de *megalkuvás*.

„Az igazság csendes, halk, nem zajong” – így Ferenc pápa. És leggyakrabban elég egyszerű. Ezen – nem milliókat érő – metszetek ugyanezt mondják.

S felteszik a kérdést, Vörösmartyét: „*Mi tilt jobbakká válnotok?*” (Jóslat, 1847 eleje)

8 Zrínyi kirohanásáról és haláláról a források felsorolásával, összefoglalóan: Fodor Pál – Varga Szabolcs: Zrínyi Miklós és Szulejmán halála, *Történelmi Szemle*, 2016/2. 181–201. http://pazirik.hu/wp-content/uploads/2015/09/Pal_Fodor_Szabolcs_Varga_Miklos_Zrinyi.pdf (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 8.) Vö. még: Papp Júlia: „Végy társadnak a harcba...” – A vitéz szigetvári nő a 19. század elejének képzőművészetében, *Új Művészet*, 2016, <http://real.mtak.hu/44001/1/%C3%9Aj%20M%C5%B1v%C3%A9szet-2016.pdf%20-%20j%C3%B3.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 8.)